

S:t Nicolai kyrka

Nikolaus 10, Nicolai socken, Nyköpings kommun, Södermanlands län

Antikvarisk konsekvensanalys inför tillståndsprövning rörande ansökan om borttagande av främre bänkrader

2023-02-03

S:t Nicolai kyrka

Nikolaus 10, Nicolai socken, Nyköpings kommun, Södermanlands län

Antikvarisk konsekvensanalys inför tillståndsprövning rörande ansökan
om borttagande av främre bänkrader

Rapport 2023:1

© 2023 Sörmlands museum

Beställningar kan göras hos:
Sörmlands museum
Box 314, 611 26 Nyköping

studierummet@regionsormland.se

www.sormlandsmuseum.se

Författare: Anton Blomgren, bebyggelseantikvarie
Omslagsbild: Överstykke på dörr till bänkrad. SLM D2022-0908.
Foto, där ej annat anges: Anton Blomgren, Sörmlands museum
Diarienummer: KN-SLM22-0140

Allmänt kartmaterial: ©Lantmäteriet. Enligt FUK-avtal D-nr: I2018/00115

Nyköping 2023

Innehåll

Inledning	7
Bakgrund	7
Syfte och avgränsning	7
Juridiskt skydd	7
Historik med relevans för ärendet	8
1920-talets omdaning	8
Åtgärder efter 2000	9
Beskrivning	10
Beskrivning av planerade åtgärder	14
Kulturhistorisk värdering med konsekvensanalys	18
Sammanfattande bedömning	21
Källförteckning	22

S:t Nicolai kyrka i Nyköping.

Inledning

Bakgrund

Nyköpings kyrkliga samfällighet har 2022-07-04 genom fastighetsansvarig Joakim Dahlqvist ansökt om tillstånd att få ta bort de tre främre bänkraderna i S:t Nicolai kyrka. Målet med åtgärden är att förbättra tillgängligheten för personer med funktionsvariation, och att tillskapa en lämplig yta för kyrkans flygel. Åtgärden medför att värdebärande fast inredning tas bort och att golvbeläggningen under de borttagna bänkarna byts ut.

Med anledning av denna ansökan har Länsstyrelsen begärt in ett mer fördjupande beslutsunderlag i form av en antikvarisk konsekvensanalys. Uppdraget att utföra konsekvensanalysen har församlingen gett till Sörmlands museum.

Syfte och avgränsning

Konsekvensanalysens syfte är att utreda vilka skador eller förändringar den ansökta åtgärden skulle medföra på kyrkorummets och bänkinredningens kulturhistoriska värden.

Juridiskt skydd

Kulturmiljölag (1988:950)

S:t Nicolai kyrka är kyrkligt kulturminne enligt 4 kap. Kulturmiljölag (1988:950). Enligt 4 kap. 3 § KML får inte kyrkobyggnader som är uppförda och kyrkotomter som har tillkommit före utgången av år 1939 på något väsentligt sätt ändras utan tillstånd av länsstyrelsen.

I fråga om en kyrkobyggnad krävs alltid tillstånd för rivning, flyttning eller ombyggnad av byggnaden liksom för ingrepp i eller ändring av dess exteriör och interiör med dess fasta inredning och konstnärliga utsmyckning samt för ändring av dess färgsättning.

Länsstyrelsen får ställa de villkor för tillståndet som är skäligen med hänsyn till de förhållanden som föranleder ändringen. Villkoren får avse hur ändringen ska utföras och den dokumentation som behövs.

Historik med relevans för ärendet

Eftersom bänkinredningen tillkom under 1920-talets restaurering görs här ingen redogörelse för kyrkans äldre historia.

1920-talets omdaning

Under 1920-talet gjordes en större byggnadshistorisk undersökning av S:t Nicolai kyrka under ledning av professor Erik Lundberg. Undersökningen låg till grund för en genomgripande invändig kyrkorestaurering mellan 1923-1925 som leddes av den dåvarande riksantikvarien Sigurd Curman och arkitekten Erik Fant. Denna omdaning med nationalromantiska karaktärsdrag präglar fortfarande en stor del av kyrkans interiör.

Läktaren i mittskeppet, väster, samt inredningen togs bort. Cahmanorgeln flyttades till kyrkans nordvästliga valvtravé. Altare och altartavla flyttades fram och altaret placerades på en förhöjning. Ny koromgång anordnades bakom högaltaret. Ny fast bänkinredning, korbänkar och korskrank byggdes. Gravhällar över adelsmän, präster och borgar lades in i kalkstensgolvet. Gravminnen infogades i koromgången där fönster målades. Predikstolens originalfärg togs fram. Nytt skrudskåp införskaffades. Ett tyskt senmedeltida altarskåp inköptes. Doprummet i tornet anordnades. En igenmurad portal togs upp i tornväggen. Draperimålningar utfördes. I doprummets västra vägg monterades ett fönster med glasmålning av Einar Forseth. En dopfunt från 1200-talet, funnen

Bild 1. Nicolaikyrkan med den gamla bänkinredningen innan restaureringen 1923-1925. Vy mot väster. SLM X6-78.

i Stigtomta socken, Åsby gård, sattes in på en förhöjd sockel. Nya kopparportar sattes in i de södra portalerna. Nya fönster sattes in. Över norra portalen gjordes en relief, Kristi gravläggning.

Åtgärder efter 2000

2002 genomfördes invändiga arbeten under ledning av arkitekt Margit Webjörn, Trosa. Väster om den nedre tvärgången togs bänkkvarteren bort. Trägolvet byttes mot kalkstensgolv. Samtidigt togs den äldre bjälklagsfyllningen i form av kolstybb bort och ersättes med singel. Bänkinredningen förvaras nu i en lada i Svärta nära Nyköping.

Med anledning av en TV-sänd gudstjänst fick församlingen 2017 Länsstyrelsens tillstånd till en tillfällig demontering av två st bänkar i norra bänkkvarteret, flyttning av främre bänkskärm samt ett fotstöd i södra bänkkvarteret (Lst dnr 433-525-2017). Enligt beslutet skulle arbetet dokumenteras av församlingen och delarna återmonteras senast fyra veckor efter avslutad produktion.

I skrivande stund (februari 2023) pågår en ändring av en kyrkbänk längst bak i det norra kvarteret. I bänkens ryggstöd har en öppning gjorts, i vilket en låda för kyrkans ljudanläggning tillverkats. Arbetet görs med tillstånd från Länsstyrelsen Södermanlands län enligt beslut 2022-06-20 (dnr. 433-3345-2022) och med antikvarisk medverkan av Sörmlands museum (ärende KN-SLM22-0126).

Bild 2. Fotografi från restaureringen 1923-1925. Bilden tillhör Nyköpings församling.

Beskrivning

Översiktlig beskrivning av exteriören

Kyrkan består av ett treskeppigt långhus med flersidigt kor, sakristia och västtorn. Mellan tornets och långhusets nordvästra fasader finns en sentida tillbyggnad med bl.a. wc och körövningsrum. Fasaderna är slätputsade och avfärgade i ljus, svagt rosa kulör. Tornets nedre del är slätputsad likt långhus och kor. Övre delen av tornet har synligt rött tegel. Högst upp finns en mindre kvadratisk kopparplåtsinklädd öppen lanternin. Kyrkans och tornets tak är täckta med kopparplåt.

Översiktlig beskrivning av interiören

Det treskeppiga kyrkorummet har en ljus och luftig karaktär. Golvet är av kalksten från olika tidsepoker och av varierande karaktär. Väggarna och valven är vitkalkade. De rena, ljusa vägg- och takytorna framhäver en relativt sparsam inredning, som till uttrycket är desto mer praktfull och rikt dekorerad. Här avses framför allt den förgyllda predikstolen och altartavlans ram, båda i barockstil, samt det vackra Mariaskåpet tillverkat omkring 1500 i nuvarande södra Tyskland.

Bänkinredningen

Bänkinredningen utgörs av två slutna kvarter på respektive sida om mittgången. Ingångar till bänkraderna finns på båda sidor, vid kyrkans mittgång och sidogångar. De utgörs av utåtgående dörrar, som kan låsas från insidan med ett trävred.

Bild 3. Långhuset och koret. SLM D2022-0891.

Bänkkvarteren omfattas av målade sidor med försänkta dörrspeglar. Bänksidornas socklar/golvlistor samt handledare är täckmålade med oljefärg i mörkt brungrå kulör. Spegelarnas ramar är marmorerade i ljusa grå kulörer. Dörrspeglarnas fyllning har abstrakta motiv i kraftigare kulörer. Mellan dörrarna finns smalare speglar med gråtonad stänkmålning. Bänkkvarterens framsidor (mot öster) har speglar med mer dekorerad inramning.

Inuti bänkkvarteren finns ett upphöjt ljust fernissat trägolv. Bänkarna är svagt marmorerade i ljus grågrön kulör. Varje bänkrad har en profilsågad avskiljare, dessa finns även mot pelarväggarna. Sittbänkarna har rundade hörn, ryggstöden är bakåtlutande. Ryggstödens baksidor har fotstöd, klädkrokar och hylla/ställ för psalmböcker för bakomvarande bänkrad.

Vid kyrkorummets ytterväggar står fasta bänkar av samma typ, men utan omslutande sidor. De döljer värmeradiatorer och har galler för varmluft bakom ryggstödens överkanter.

Bild 4. Norra bänkkvarteret. SLM D2022-0892.

Bild 5. Norra bänkkvarterets nuvarande andra bänk rad. SLM D2022-0893.

Bild 6. Norra bänkkvarterets främre rader. SLM D2022-0894.

Bild 7. Södra bänkkvarteret, bakom orgeln. SLM D2022-0895.

Bild 8. Södra bänkkvarterets främre rader. SLM D2022-0896.

Beskrivning av planerade åtgärder

Åtgärdens huvudsakliga syfte att förbättra tillgängligheten för människor burna av rullstol eller permobil, som enligt församlingen i nuläget inte har någon självklar plats att vara på under gudstjänster, dop, begravningar, konserter med mera. Dessa är i nuläget hänvisade till att parkera bakom bänkkvarten, alternativt i mittgången eller sidogångarna. Genom att frigöra golvyta framför predikstolen hoppas församlingen dessutom att kunna tillskapa plats för en flygel.

Norra bänkkvarteret

Åtgärden innebär att de två främre bänkraderna närmast mittgången inklusive trägolvet under tas bort. Den främre bänkfronten flyttas till nuvarande andra bänkraden framifrån. Det innebär att fronten kommer att sluta tvärt framför predikstolens underrede, i stället för att som nu gå in i pelarväggen. Befintligt trägolv byts ut mot kalkstensskivor lika befintliga.

Södra bänkkvarteret

I södra bänkkvarteret tas endast en bänkrad på insidan av pelaren bort. Bänkfronten framför flyttas bak ett steg. Befintligt trägolv byts ut mot kalkstensskivor lika befintliga.

Övrig information

Borttagna bänkar är tänkta att flyttas till ömse sidor om ingången till sakristian, där de ställs på en mindre uppbyggnad av trä ovanpå befintligt kalkstensgolv. Någon exakt konstruktion för uppbyggnaden finns ännu inte.

Bild 9. Norra bänkkvarteret. De delar som omfattas av förslaget har rödmarkerats. SLM D2022-0897.

Bild 10. Norra bänkkvarteret. De delar som omfattas av förslaget har rödmarkerats. Den främre bänkfronten avses flyttas bak till platsen för den nuvarande andra bänkraden. SLM D2022-0898.

Bild 11. Norra bänkkvarteret. De delar som omfattas av förslaget har rödmarkerats. Den främre bänkfronten avses flyttas bak till platsen för den nuvarande andra bänkraden. SLM D2022-0899.

Bild 12. Södra bänkkvarteret. Endast första bänkraden avses tas bort. Fronten flyttas därmed ett steg (en rad) bakåt. SLM D2022-0900.

Bild 13. Södra bänkkvarteret. Endast första bänkraden avses tas bort. Fronten flyttas ett steg (en rad) bakåt och kommer därmed att gå in i pelarväggen på samma sätt som det nuvarande ryggstödet. SLM D2022-0901.

Bild 14. Vid platsen för de borttagna bänkraderna ska samma typ av kalkstensgolv läggas som det närmast södra bänkkvarterets front (under stolarna). Stenen är av typen Borghamnssten, gråbrun hyvlad. SLM D2022-0902.

Bild 15. Korets norrvägg med ingången till sakristian, vid vilken de borttagna bänkarna avses ställas. SLM D2022-0903.

Kulturhistorisk värdering med konsekvensanalys

Konst- och arkitekturhistoriska värden

Bänkinredningen är en viktig del av den av dåvarande riksantikvarie Sigurd Curman och arkitekt Erik Fant ledda restaureringen som gjordes 1923-1925. Bänkinredningen är ett uttryck för dåtidens syn på omgestaltning och anpassning i äldre kyrkorum. Den har därför rent allmänna arkitektur- och restaureringshistoriska värden.

Enligt uppgift i Svenskt Biografiskt lexikon har arkitekt Erik Fant medverkat i restaureringen av omkring 150 kyrkor i Sverige, bland annat den i S:t Nicolai kyrka i Nyköping. Bänkinredningen utgör således ett konstnärligt alster, en del av arkitektens livslånga produktion och karriär. Därmed har kyrkans bänkinredning ett rent personhistoriskt värde, i synnerhet rörande Erik Fant men även Erik Fants och Sigurd Curmans täta samarbete under 1910- och 1920-talet.

De delar av bänkinredningen som ändras utgör dock en relativt liten del av bänkkvarterens totala omfattning. Störst effekt får åtgärden genom att bänkkvarterens rektangulära planform bryts upp i de båda östra hörnen härmast mittgången. Åtgärden bedöms dock inte ge någon påtaglig försämring av möjligheten att förstå Curmans och Fants konstnärliga vision med restaureringen och den nya inredningen.

Upplevelsevärden

Det är tydligt att bänkkvarteren utformats som två solitära rätvinkliga och slutna rum, åtminstone så långt det varit möjligt med hänsyn till den fasta predikstolen och de murade pelarna. Att bryta upp bänkkvarterens (i huvudsak) rätvinkliga yttre ram, som utgörs av bänkfronterna och bänksidorna, kommer att påverka upplevelsen av i synnerhet kyrkorummets främre del. Speciellt som bänkkvarterens fronter inte kommer att gå i liv med varandra. En utökad golvyta kommer också göra att denna del upplevs som mer tom, åtminstone när den inte används av gudstjänstdeltagare.

Nuvarande (ursprunglig) utformning gör att predikstolen omsluts inuti det norra bänkkvarteret. Således medför åtgärden att predikstolen blir mer fristående. Detta behöver inte nödvändigtvis vara endast negativt - i bästa fall kan predikstolens stora konstnärliga kvaliteter komma att bli ännu mera framträdande.

Från sidogångarna kommer åtgärden att ge mycket liten påverkan, då delarna till stora delar är skymda bakom predikstolen eller de murade pelarna. Sedda längre bak, såväl från mittgången som från sidorna, tros åtgärden inte heller ge någon eller endast mycket liten påverkan på upplevelsen av kyrkorummet.

Predikstolen

Predikstolen i barockstil som blev färdig 1748 är gjord av bildhuggaren Niklas Österbom från Norrköping. Den tillverkades med predikstolen i Storkyrkan i Stockholm som förebild och är av mycket stort kultur- och konsthistoriskt värde. Den ansökta åtgärden

Bild 16. Predikstolens underdelar, som kan löpa risk för mekanisk åverkan. SLM D2022-0904.

Bild 17. Trägolvet under predikstolen, där en bräda har lösgjorts på prov. SLM D2022-0905.

Bild 18. Koromgångens södra del. Foto 2021-11-02. SLM D2022-0906.

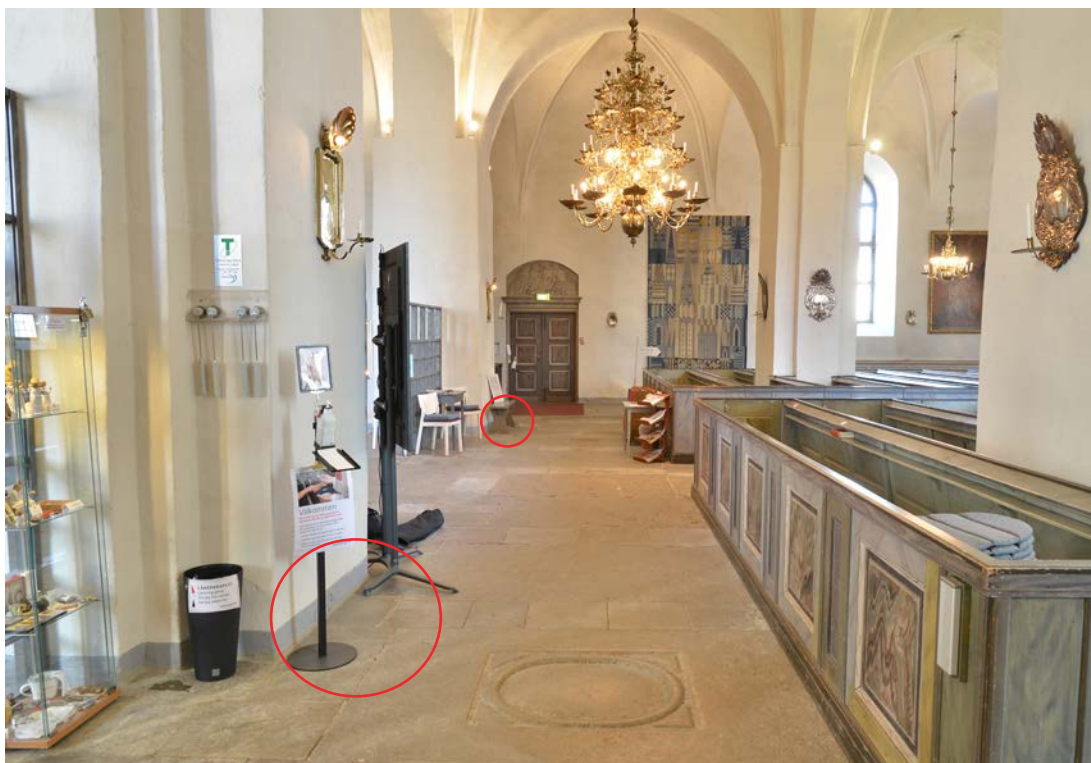

Bild 19. Långhusets bakre del, vy mot norr. Alternativa placeringar av kyrkbänkarna har ringats in. Foto 2021-04-20. SLM D2022-0907.

bedöms kunna medföra risker för skador på predikstolens underdel, som kan åverkas i samband med att framför allt tunga permobiler parkeras strax framför.

Eventuellt kan dessa risker mildras genom att en del av befintligt trägolv rakt under predikstolen bevaras ovanpå det nya kalkstensgolvet. Det upphöjda trägolvet kan motverka framför allt tunga permobiler att komma för nära de känsliga snickerierna. Å andra sidan kan det också komma att se märkligt ut. Ur estetisk synvinkel är det troligtvis bättre med ett enhetligt kalkstensgolv.

Det finns också en risk för att en flygel stående intill predikstolen kommer att få negativa effekter för hur den upplevs eftersom en flygel har en i sammanhanget avvikande färg och form (svart och glansig). Flygeln är emellertid flyttbar och medför inga permanenta ändringar.

Ny placering av de flyttade bänkarna

Församlingen har föreslagit att de borttagna bänkarna kan ställas på ömse sidor om ingången till sakristian vid korets norrvägg (se bild 15), med syfte att behålla så mycket som möjligt av bänkinredningen i kyrkorummet. Bänkarna skulle placeras fristående på en specialbyggd upphöjning av trä, utan infästning i vare sig golvet eller väggen. Konsekvenserna av detta skulle bli att luckorna och delar av bänksidorna (på nuvarande bänkkvarterets insida) blir över, och får förvaras i förråd.

Bedömningen är att förslaget kommer att medföra att kyrkorummet upplevs som ännu mer belamrat och oordnat än vad det delvis redan gör. Särskilt långhusets nordöstra

del upplevs i nuläget som rörig, främst genom lekhörnan men också genom de lösa stolarna på ömse sidor om sakristiedörren. Att klämma in ytterligare bänkar i denna del av kyrkorummet skulle både göra att utrymmet upplevs som närmast stökigt, samt inte minst ge negativ påverkan på upplevelsen av den mycket vackra sarkofagen med det omgärdande smidesräcket, samt koromfångets utsida med kalkstensbänkar och klassicistiska väggdekorationer.

Ett något bättre alternativ vore att placera bänkarna vid koromgångens sydvästra del (se bild 18), alternativt framför pelarna längst bak i långhuset (se bild 19). Där står i nuläget redan en bänk samt ett bord med handsprit. Även dessa placeringar skulle emellertid göra att de respektive delarna av kyrkorummet upplevs som ännu mer belamrade, röriga och trånga, eller bara störa de kvarvarande ”rena” ytorna.

Därför rekommenderas att de borttagna bänkarna inklusive dörrar och bänksidor märks upp noggrant med reversibla metoder, och placeras i ett säkert förråd med torrt klimat.

Kalkstensgolvet

Församlingen vill lägga samma typ av kalkstensskivor som redan finns framför bänk- kvarterens fronter (Borghamnssten, gråbrun hyvlad). Se bild 14. I det stora hela har stenskvorna en väl anpassad kulör och ytbearbetning. Dock gör de linjära spåren efter hyvlingen att de från vissa håll och i visst ljus nästan ser randiga ut. Detta är inte önskvärt, framför allt inte om utseendet präglar en ännu större golvyta än i nuläget. Därför bör kalkstensskivorna inkl. kulör och ytbearbetning väljas i samråd med antikvarie. Här påpekas också att befintliga kalkstensskivor också kan behöva bytas ut, om de skiljer sig för mycket mot de nya.

Sammanfattande bedömning

Den ansökta åtgärden kommer att medföra förändringar som i viss mån skadar den värdebärande och för 1920-talets restaurering så karakteristiska bänkinredningen. Det kommer också att medföra att ytan mellan långhuset och koret kommer att förändras utseende- och upplevelsemässigt, framför allt genom att mängden öppen golvyta ökar.

Det är dock uppenbart att den nuvarande situationen, som tvingar rullstolsburna gudstjänstdeltagare att sitta bakom bänkkvarteren längst bak i kyrkan, i mittgången eller vid ytterväggarna, inte är rättvist ur likabehandlingssynpunkt. De förluster som denna konsekvensanalys har identifierat är jämförelsevis små och bedöms inte stå i proportion till de övriga fördelar som förslaget syftar till att vinna.

Källförteckning

Opublicerat material

Länsstyrelsen Södermanlands län. Beslut 2022-06-20. Tillstånd till flytt av mixerbord, S:t Nicolai kyrka, Nyköpings stad och kommun, Södermanlands län. Ärendebeteckning 433-3345-2022. Beslutsfattare Hampus Benckert med Bo G Svensson som föredragande. PDF.

Hemsidor

Erik Johan Fant, <https://sok.riksarkivet.se/sbl/artikel/15136>, Svenskt biografiskt lexikon (artikeltext av Sigurd Curman), hämtad 2023-01-19.

Tryckta källor och litteratur

Göranzon, Gunnar & Göranzon, Bertil (2020). Nyköpings Sankt Nicolai kyrka. [Nyköping]: [Gunnar Göranzon]

Kulturhistorisk karakterisering och bedömning av Sankt Nicolai kyrka. Kyrkokarakteriseringsprojektet i Strängnäs stift (2002-2010). Sörmlands museum (2010)

Webjörn, Margit (2004). Vårdplan S:t Nicolai kyrka.

Arkiv

Sörmlands museums topografiska arkiv

